

CONCERNING LOG CABINS GENESIS IN BEREZHNIIVSKO-MAIVSKA ZRUBNA CULTURE

Having touched on the historiography of the issue of log cabins origin and having noted the functional and semantic closeness of log cabins and stone chests, the author analyses the genesis of chest-type shrines (cists) in the Steppe to the north from the Black Sea.

The materials testify to the deep and steady local tradition of cists usage of the Steppe population in the Black Sea north region. Cists in various combinations appear in archaeological cultures from the Copper Age to the Late and Final Bronze Age with the local reach to the Early Iron Age. External influences (Maykop, Dolmens culture) have not significantly impacted the local megalithic traditions, though supplying the already worked out standards with certain exoteric features.

Cists evaluation in trans-cultural section makes the author find unreliable the attempts to determine and all the more to name archaeological cultures by the type of burial structures, should they be pits, catacombs, wooden frames, log cabins, logs or stone chests and crypts. Cultural belonging of the burial should be determined exclusively by a set of features. G.M. Burov's proposition to name Kemi-Oba culture as «Chest culture» developing the V.A. Horodtsov's approaches attaches a current importance to this issue. Naming a new culture by the master site appears to be optimal.

Comparison of wooden frames and log cabins at the line Dnipro-Don Babune culture — Berezhnivsko-Maivska Zrubna culture shows the relation between them and affinity of the building techniques at the genetic level. The process of transformation from one culture to the other was evolutionary which is testified by the publication and analysis of a set of the most outstanding sites, particularly of double chests where the log cabin was constructed inside the stone chest. Demonstrative is the building of such double cists under the long tombs mounds built since the Copper Age epoch. A comparison of Dovha Mohyla in Mala Lepetykha of Kherson region with Dovha Mohyla Kemi-Oba in the Crimea suggests itself. In both cases there is a tradition of making double cists from the Early to the Late Bronze Age in one case and to the transitional period from the Middle to the Late Bronze Age in the other. It is appropriate to agree with the researchers of complicated cists and to focus in a special social status of the buried in such shrines who are presumed to be possible ministers of religion.

I.O. СНИТКО

ХАРАКТЕР І ДИНАМІКА ЕКОНОМІЧНИХ СТОСУНКІВ ОЛЬВІЇ З МІСТАМИ ІОНІЇ В VI—V ст. до н. е. ТА ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОПОНТІЙСЬКОГО РИНКУ

Розглядаються питання торговельно-економічних взаємин Ольвії та причорноморських колоніальних полісів з містами Іонії за архаїчної та ранньокласичної доби.

Ключові слова: Іонія, Ольвія, поліс, економіка, торгівля.

Проблема політичних і економічних зв'язків між колоніальними полісами Північного Причорномор'я та античними державами Егейсько-Середземноморського басейну знаходиться в центрі уваги фахівців від початку розвитку класичної археології та вивчення давньогрецьких старожитностей на півдні Російської імперії. Тоді дослідження базувалися переважно на наративних джерелах, окремих епіграфічних документах, зокрема, й найпоширеніших знахідках — керамічних клеймах, вивчення яких перебувало на стадії накопичення, перших спроб локалізації та

систематизації (Кац, Тункина 1990), нумізматичних матеріалах і пам'ятках мистецтва — скульптурних, ювелірних і керамічних. Що стосується Ольвії та загалом регіону Північно-Західного Причорномор'я, то особливу увагу дослідники, що оперували переважно літературними свідченнями, приділяли стосункам з метрополіями, серед яких головну позицію, безперечно, посідає основний центр колонізаційного руху — Мілет, хоча в процесі заснування нових поселень значну роль відігравали Хіос, Самос та інші іонійські центри. Подальші дослідження в цьому напрямі за радянських часів і надалі, з накопиченням джерел і активним залученням масового архео-

логічного матеріалу, все більше розширювали коло економічного партнерства причорноморських греків з містами Іонії та інших регіонів давньогрецької Ойкумени. Вони ґрунтувалися на залученні різних джерел: вивченні історії, аналізі писемних документів, епіграфічних, численних пам'яток матеріальної та духовної культури. Розгляд історіографії цієї багатовекторної проблеми становить окрему велику тему. Тут зосередимося на дослідженнях, які безпосередньо стосуються цієї проблеми та спираються на результати вивчення масових даних, які надає археологія.

Серед археологічних матеріалів найінформативнішою для вивчення динаміки економічних зв'язків між різними полісами Ойкумени, з одного боку, та варварським світом, з іншого, є, найперше, амфорна тара. Амфори — наймасовіша категорія матеріалів з розкопок пам'яток античного часу. Вони становлять 80—85 % від загалу керамічних виробів (Брашинский 1980, с. 11; Лейпунская 1981, с. 5; 1987; Монахов 1999). Амфорна тара небезпідставно постає своєрідним символом античної доби та, певною мірою, завдяки стандартизації цього посуду, відображенням високого рівня розвитку давньогрецької економіки й торгівлі (Лейпунская 1981, с. 5). Амфори з розкопок Ольвії та сільських поселень і некрополів Нижнього Побужжя певним чином висвітлюють торговельно-економічні зв'язки давньогрецького колоніального населення з іншими містами античного світу, зокрема іонійськими, в VI—V ст. до н. е. — Хіосом, Самосом, Лесбосом, Клазоменами та Мілетом(?)¹.

Амфори Хіосу серед матеріалів Ольвії (Лейпунская 1981, с. 29; 1984, с. 66; 1987), посе-

¹ Побуває думка, висунута на початку 80-х рр. П. Дюпоном, про походження певного варіанта так зв. амфор «протофасосського типу» з Мілета (Dupont 1982, р. 203—206; Рубан 1991, с. 182). Але спроби багатьох дослідників пов'язати якісь амфори з Мілетом на підставі лише того, що це місто було основним центром колонізаційного руху до Надчорноморщини, твердо не аргументовані, і навіть нині немає надійних еталонів для зіставлення, на що звертала увагу Н.О. Лейпунська (Лейпунская 1981, с. 69), хоча й припускала можливість їх виготовлення в кількох центрах. Окрім того, не може бути переконливим і той факт, яким переважно користуються дослідники, що в Мілеті ці амфори трапляються частіше ніж на Самосі, де знайдені їх поодинокі фрагменти (Dupont 1982, р. 205; Рубан 1991, с. 182). Адже тут слід враховувати, що тару виготовляли саме для імпорту, а не для внутрішнього користування. Себто в містах, куди в цих амфорах систематично постачали продукцію, безперечно, слід очікувати значно більшу кількість їх знахідок, ніж у місцях виробництва. Вірогідність виготовлення цих амфор на Самосі, слідом за Н.О. Лейпунською, припускає й С.Б. Охотников (Охотников 1990, с. 21).

лень (Рубан 1980; 1981, с. 64—66, рис. 1, 1—10; Крыжицкий и др. 1989, с. 58—59, рис. 18) і некрополів (Ebert 1913, S. 12—13, Abb. 9, 10; Липавский, Снытко 1990, с. 2, рис. 4; Снитко 2011, с. 16) — найбільше розповсюджені та охоплюють найбільший хронологічний діапазон — від кінця VI (пухлогорлі різних типів) до кінця IV ст. до н. е. («нового стилю» з ковпачковою ніжкою). За морфологічними особливостями визначено не менше семи типологічних варіантів такого посуду в хронологічному ряду, сформованому за зіставленням окремих характерних рис (Лейпунская 1981, с. 29). Заслугують на увагу й спостереження Н.О. Лейпунської стосовно динаміки надходження амфор Хіосу до Ольвії. Дослідниця, проаналізувавши типологічний ряд цих амфор, дійшла висновку, що їх (себто товар у них) постачали до міста досить довго та, головне, неперервно, що засвідчує стабільні торговельно-економічні зв'язки Ольвії та Хіосу в архаїчну та класично-елліністичну епохи (там само, с. 68—69, 81).

У контексті торговельних відносин між Ольвією та Хіосом є сенс згадати гіпотезу Н.А. Гаврилюк стосовно того, що в архаїчну та класичну добу одним з основних товарів, який постачався зі Скіфії до Греції, разом з сировиною та продуктами скотарства, були раби². Саме розвиток работоргівлі сприяв збагаченню скіфської знаті в IV ст. до н. е. (Гаврилюк 1999, с. 66—67). Ольвія, безумовно, була посередником у цих торговельних операціях, ініціаторами яких могли бути самі скіфські царі, чим з розповіді Геродота можна пояснювати часті візити Скіла до Ольвії (див.: Снытко 2011а, с. 134—135). Підкріпленням цієї гіпотези може бути відомий факт, засвідчений багатьма писемними джерелами, починаючи з Феопомпа, що саме Хіос перший розпочав масову закупівлю рабів-варварів для сільськогос-

² Спираючись на новітні палеоботанічні дослідження, Н.А. Гаврилюк дійшла висновку, що вирощування пшениці в лісостеповій та степовій зонах було не ефективним і мало фуражний напрям (Гаврилюк 2000, с. 42). Через це вирощені таким чином зернові не могли бути об'єктом греко-скіфської хлібної торгівлі. Раніше таке припущення висунув О.М. Щеглов. Проаналізувавши наявні на той час джерела (писемні, археологічні, палеоботанічні), вчений схилився до думки, що в разі вірогідного експорту хліба з грецьких центрів Північного Причорномор'я в VII—V ст. до н. е. він міг базуватися лише на зерні, вирощеному на хорі античних міст, а не на купівлі пшениці в скіфського населення лісостепової та степової смуг (Щеглов 1990, с. 116; про сумнівність закупівлі товарної пшениці в Лісостепу також див.: Отрешко 1994, с. 117).

подарських робіт (див.: Шишова 1991, с. 95). За відсутності в цей час у Скіфії товарного хліборобства цілком імовірним видається припущення, що раби з Надчорноморщини могли бути достатньо конкурентоздатним товаром у обміні на різноманітну високоякісну сільськогосподарську продукцію (переважно виноробства) та ремісничкі й ювелірні вироби з Хіуса, які надходили до Ольвії регулярно та великими партіями, починаючи від доби колонізації. Так само хіоська продукція домінує й серед матеріалів розкопок скіфських пам'яток цього часу (Онайко 1966; Мелюкова 1988, с. 22–23; Бандуровський 2011; Задников 2009; Задніков, Гавриш 2011). Організація работорівлі, яка, найвірогідніше, була налагоджена через посередництво Ольвії, жодним чином не впливала на політичний статус міста й не може бути аргументом на користь того, що Ольвія цього часу знаходилася під протекторатом скіфських царів, які використовували її як торговельного трансagenta (Крижицький 2001, с. 26). Також зазначимо, що работорівля, якщо цей ринок дійсно існував у VI–V ст. до н. е. та не тільки в Ольвії, а й у інших містах Понту, була лише окремою побічною гілкою торговельної діяльності, яка суттєво не впливала на загальну сільськогосподарську спрямованість торговельно-економічних взаємин Ольвійського поліса з містами Ойкумени.

Не виключено, що закупівлю рабів-варварів провадив і Самос, політична та економічна стратегія якого з часів тиранії Полікрата (538/7–523/2 рр. до н. е.) та раніше мало відрізнялася від сусіднього Хіосу. Самос, маючи потужний військовий і торговельний флот, як і Хіос, Наксос, Коринф і деякі інші, був економічно розвинутим центром Греції з доби високої архаїки, що постійно нарощував свій потенціал (Яйленко 1983, с. 156). Продукція Самосу в амфорній тарі, столова та спеціальна кераміка, як і хіоська, регулярно надходила до Ольвії та інших міст Північно-Західного Понту протягом VI–V ст. до н. е. (Лейпунская 1981, с. 68–69, 83–84, табл. 2, 3; Корпусова 1987; Охотников 1990, с. 21). І все ж, на відміну від Хіосу, регулярний імпорт самоської продукції в амфорах і керамічних гончарних виробів до Ольвії та загалом Надчорноморщини характерний лише для VI–V ст. до н. е. Це саме стосується й Лесбосу та інших іонійських центрів (Лейпунская 1981, с. 68–72).

Десь близько середини V ст. до н. е. масовий самоський імпорт припинився. Найвірогідніше, це було пов'язано з військовими подіями

кінця 440–439-х рр. до н. е. — війни Мілета з Самосом, коли внаслідок спільних дій Мілета й Афін, після 8-місячної облоги, в 439 р. до н. е. на Самосі була скинута олігархія та до влади прийшли демократи, що підтримували політику Афін (Кондратюк 1983, с. 335). Самосці мали сплатити значні кошти, які переможці витратили на війну (Thuc. I, 117, 3; Plut. Per., 25; Diod., XII, 27) та надалі сплачувати форос до Афінського морського союзу згідно з клятвою, яку вони принесли Афінам і їхнім союзникам. Такий удар по економіці острова був доволі відчутним і, безперечно, позначився й на торговельних відносинах з причорноморськими ринками збуту сільськогосподарської продукції та ремісництва, які, дуже вірогідно, були налагоджені раніше та контролювалися представниками олігархії. Схоже, постраждала й аграрна територія — хора, яку, згідно з відомою античною практикою, найперше спустошували та руйнували окупанти. Все це в комплексі, безумовно, мало призвести державу до економічного стасісу. Також зазначимо, що вже тоді афіняни використовували такий дієвий засіб щодо Самосу як тимчасова економічна блокада, про що повідомляє Фукидід. Ще перед щільною облогою самосці на своїх кораблях здійснили несподіваний напад на незахищену стоянку афінської ескадри та отримали перемогу над афінськими суднами, які вийшли їм назустріч. Таким чином самосці знову здобули на 14 днів панування в своїх внутрішніх водах і могли завозити й вивозити все, що хотіли (Thuc. I, 117, 1). Та з поверненням Перікла й подальшим прибуттям допомоги з 40 кораблів вони знову були заблоковані афінською ескадрою (Thuc. I, 117, 2).

Ще один відчутний удар по самоській землевласницькій аристократії був завданий у Пелопоннеській війні під час повстання демократів 412 р. до н. е., внаслідок якого було страчено 200 чоловіків і 400 вигнано за межі держави з повною конфіскацією нерухомого майна (земля та домоволодіння) геоморів (Кондратюк 1983, с. 347). Найвірогідніше, переможці не могли швидко налагодити економіку держави та довести її стан до рівня довоєнного часу. Тож у таких умовах торговельні стосунки з Понтом (і не тільки) могли мати лише спонтанний характер.

Лакуну в товарообігу, що з'явилася зі скороченням продукції Самосу та інших іонійських центрів, окрім Хіуса — одного з головних союзників та економічних партнерів Афін, на чорноморському ринку певною мірою заповнив

Фасос, продукцію якого постачали до Ольвії та інших понтійських міст з V ст. до н. е. Особливого поширення фасоський імпорт набув у IV—III ст. до н. е. (Лейпунская 1981, с. 70—71, 74, 76, рис. 11; 12). З цього приводу заслуговує уваги думка Н.О. Лейпунської, яка, спираючись на писемні свідчення (Dem., XXXV), висунула припущення, що оливкову олію з Аттики Афіни експортували, використовуючи контрагентів, в амфорах інших центрів, як це відомо стосовно ринків Боспору (Лейпунская 1981, с. 73). Але навряд чи можна погодитися з відсутністю в Афінах власної амфорної тари. Так, Н.О. Лейпунська майже відхиляла можливість віднести так зв. амфори зі «стаканоподібним денцем»³ до аттичного виробництва, вважаючи, що це поки що сумнівно та передчасно (там само, прим.; 1987, с. 100). Це підтримав і Й.Б. Брашинський (Брашинский 1983, с. 8—10). Але, на наш погляд, небезпідставними видаються й міркування фахівців, починаючи з І.Б. Зеест, про афінське походження тари (Зеест 1960, с. 74; Рубан 1980, с. 108—109). На думку С.Б. Охотникова, широке розповсюдження цього типу амфор на теренах Надчорноморщини можна пояснити лише тим, що їх виготовляв великий виробничий центр, який наприкінці VI — на початку V ст. до н. е. мав міцні економічні позиції. Таким у цей час могли бути тільки Афіни (Охотников 1990, с. 51). Та за будь-якої локалізації цих амфор, належності їх до того чи іншого центру слід наголосити, що вони зникли з понтійських ринків майже разом із самоськими та лесбоськими. Натомість у V ст. до н. е. з'явилася тара так зв. кола Фасосу, що набула поширення в IV ст. до н. е. та надалі (Лейпунская 1981, с. 60). У цьому контексті можна припустити, що саме від другої половини V ст. до н. е. Афіни відмовилися від виготовлення власної тари⁴ та повністю передовірили імпорт олії своєму союзнику Фасосу, який був під їх безперечним політичним і економічним контролем за винятком деяких епізодів 412—407 рр. до н. е., коли Фасос навіть вийшов зі складу Архе. Але 407 р. до н. е. Фрасібул блокував острів і після його капітуляції лишив на Фасосі афінський гарнізон (Кондратюк 1983, с. 341). Таким чином, економіка острова додатково була поставлена в

певну залежність від продукції з Аттики. Одночасно з'явилися й нові контрагенти — південнопонтійські міста кола Фасосу (Лейпунская 1981, с. 73). Можливо, саме за таких обставин з метою державного контролю на Фасосі було введено магістратське клеймування тари з наявністю в легенді клейма етнікона $\Theta\alpha\sigma\iota\omega\nu$, яке набуло поширення вже в IV ст. до н. е.⁵ Саме наприкінці V — на початку IV ст. до н. е. після буремних подій Пелопоннеської війни відбулося громадянське примирення в умовах нового демократичного режиму. Стосовно безпосередньо економіки тоді було здійснено низку заходів щодо організації торгівлі та фіскальних обкладань (Виноградов 1989, с. 175).

Відчутний вплив на скорочення торговельно-економічних стосунків іонійських міст з грецькими колоніями Північного Причорномор'я в останній третині V ст. до н. е. мала й Пелопоннеська війна між Спартою та Афінами 431—404 рр., коли торговельне судноплавство в Егейсько-Середземноморському басейні через активні дії військових флотів обох сторін і їхніх союзників стало вкрай небезпечним. Зустріч у морі військових флотів з купецькими караванами та окремими кораблями загрожувала останнім конфіскацією товарів, рабством, а іноді й смертю для торговців і моряків, про що неодноразово повідомляє учасник війни афінянин Фулідід. Окрім того, іонійські союзники Афін і Спарти були зобов'язані регулярно постачати певну кількість суден, зокрема й допоміжних торговельних, до флотів обох держав для участі в бойових діях на морі, що не могло не відбитися на динаміці торговельного судноплавства. Найактивніше для того основними силами в тій боротьбі були задіяні на різних етапах війни найбільш економічно розвинуті іонійські центри — Хіос, Самос, Лесбос і Мілет. Звичайно, в цих умовах значно скоротилося й зворотне торговельне судноплавство з центрів Північного Причорномор'я. Але саме в цей час, можливо внаслідок скорочення систематичних зв'язків з Іонією, налагоджуються тісніші економічні та політичні стосунки між власне причорноморськими містами, про що свідчать археологічні матеріали та писемні джерела (Виноградов 1995, с. 20—22).

Ольвійський епіграфічний лапідарій V — початку IV ст. до н. е., враховуючи його загальну нечисленність, відзначений серією з шес-

³ За типологією Н.О. Лейпунської, цей посуд належить до групи амфор з вкорочено-конусоподібною ніжкою (Лейпунская 1981, с. 26—27, табл. 4—6).

⁴ Якщо амфори зі стаканоподібною ніжкою дійсно аттичні.

⁵ М. Дебідур початок магістратського клеймування тари на Фасосі відносить до кінця V ст. до н. е. (Дебідур 1992, с. 113).

ти документів, пов'язаних саме з громадянами понтійських держав. Це ателія синопейцю Іетроклу сину Гекатея (НО, 1), політія та інші привілеї синопському экс-тирану Тімесілею та його брату Теопропу (Виноградов 1981; 1989, с. 110—111), декрет на честь невідомого гераклеота (НО, 2), проксенія херсонеситу Пюрралію (НО, 3), декрет на честь боспорського правителя Сатира та подальший договір з його сином Левконом, викарбувані на біломармуровій брилі (Виноградов, Крапивина 1995). Звичайно, спірними можуть бути дати щодо конкретного часу видання ольвіополітами кожного з перелічених декретів, але не викликає особливих сумнівів той факт, що економічна діяльність трьох останніх евергетів (за винятком Левкона, договір з яким був складений у IV ст. до н. е. в контексті тогочасної політичної кон'юнктури), за яку вони отримали пошану від ольвіополітів, припадає на останню третину V ст. до н. е., а саме на період Пелопоннеської війни. До цього реєстру також треба додати вотив ольвіополіта з посвятою Аполлону Лікарю — володарю Істрії (Виноградов 1995, с. 21), хоча ця пам'ятка переважно засвідчує культурні та релігійні ольвійсько-істрійські взаємини.

Й.Б. Брашинський свого часу висловив думку, що однією з головних причин складання внутрішньопонтійської економічної єдності в останній третині V ст. до н. е. було встановлення афінянами суворого контролю над Чорноморськими протоками на початку Пелопоннеської війни, введенням інституту гелеспонтофілаків, які контролювали згідно з чітко визначеною квотою вивіз борошна своїм союзникам. Таким чином була сформульована гіпотеза про своєрідну «економічну блокаду» Понту, наслідком якої й стало формування єдиного внутрішньопонтійського ринку (Брашинський 1970, с. 235).

Однак, на думку Ю.Г. Виноградова, повноваження інституту гелеспонтофілаків були спрямовані не так на спеціальне обмеження в забезпеченні хлібом егейських союзників для втримання їх під своїм стратегічним контролем, як на організацію постійного постачання з Понту хліба до Пірею. Визначаючи безперечно посилення тенденції до складання внутрішньопонтійського ринку, Ю.Г. Виноградов неохильний вважає, що така ситуація була спровокована лише примусовими, обмежувальними заходами з боку Афін, а разом з іншими чинниками головною причиною, за якою був обраний саме афінський торговельний вектор, на його погляд, була природна переорієнтація

грецьких держав понтійського регіону на нового найбільшого споживача — Аттику (Виноградов 1995, с. 20—21). Підкріпленням останньому може бути й те, що ця тенденція для причорноморських міст вагомо простежується вже наприкінці VI — на початку V ст. до н. е. й надалі, що підтверджується археологічно на прикладі амфорної тари, столової та спеціальної кераміки, що великими партіями стабільно надходила з Аттики до Надчорноморщини та безпосередньо до її північно-західної частини — Нижнього Побужжя та Подністер'я (Лейпунская 1981, с. 26—27, 70—71, рис. 11; Охотников 1981, с. 44; 1990, с. 21, 31—34; Рубан 1981, с. 64—66; Козуб 1987; Крыжицкий и др. 1989, с. 59, рис. 19, 5—7; с. 62—67, рис. 22—24). У першій половині V ст. до н. е. Афіни підтримували торговельно-економічні стосунки навіть з найвіддаленішим східним районом Причорномор'я — Колхідою (Лордкипанидзе 1976). Безумовно, за таких обставин був добре налагоджений і зворотний шлях причорноморських товарів до Афін.

У контексті міркувань з цього приводу в сфері політики, розвитку економіки та культури зазначимо й те, що Афіни ранньокласичної доби після славетних перемог над персами небезпідставно здобули символічний титул першого міста Еллади, про яке поширювалися легенди, та мали неабиякий авторитет в античному світі, включаючи й береги Понту (Брашинський 1963, с. 35—55; Лейпунская 1981, с. 73—74; Виноградов 1989, с. 126 сл.). Крім того, ще перед початком Пелопоннеської війни надійність «понтійських тилів» була забезпечена морською експедицією до Причорномор'я Перікла та Ламаха, коли афінянами мирним шляхом та силовими заходами — як у випадку з Синопою, де близько 437 р. до н. е. спільними діями афінського флоту та синопських демократів був ліквідований тиранічний режим (Plut. Per., 20) і вигнані тиран Тімесілей з братом Теопропом, що знайшли притулок в Ольвії (Виноградов 1981; 1989, с. 110—111) — були налагоджені політичні та економічні стосунки з причорноморськими полісами, частина яких, як, безперечно, Гераклея Понтійська та Аполлонія, на правах союзників навіть увійшла до Афінського морського союзу (див.: Карышковский, Клейман 1985, с. 45; Виноградов 1989, с. 126—134; 1995, с. 17). До Афінської Архе, найвірогідніше, в цей час приєдналась і Ольвія. Можливість цього на ґрунті низки спостережень і наведених на користь цього історичних паралелей, але опосередкованого ха-

рактеру, найвиразніше сформулював Ю.Г. Виноградов (Виноградов 1989, с. 126—134)⁶. Та все ж за будь-яких кінцевих результатів Понтійським походом афіняни, безперечно, яскраво продемонстрували свою могутність і підсилили авторитет Афіньської держави.

Стосовно економічної інтеграції причорноморських міст також додамо, що така тенденція накреслилася від початку колонізаційного руху. Але були вагомими причини, що стримували цей процес, пов'язані з початковою стадією економічного розвитку нових полісів і полісною автаркією, яка виключала на ранньому етапі якісь об'єднувальні варіанти між окремими містами: створення союзних структур — сіммахій і значних військово-політичних об'єднань на зразок іонійського Паніоніону в Малій Азії. Одним з факторів була й відсутність гострої необхідності для тісніших торговельно-економічних контактів між причорноморськими містами через майже однаковий початковий сільськогосподарський економічний напрям їхнього розвитку. Тобто, не було й нагальної потреби в складанні суто причорноморського ринку. Контакти між понтійськими колоніальними полісами спочатку були обмежені, найвірогідніше, так зв. «ближньою зоною» (Доманский, Фролов 1995, с. 81), або, користуючись систематикою Ю.Г. Виноградова, ці відносини знаходилися на етапі політичних єдностей на Понті першого рівня (Виноградов 1995, с. 45)⁷.

Навіть метрополіям за таких обставин не вдалося створити на Понті власні колоніальні єдності, себто зберегти контроль над заморськими колоніями, і стосунки між ними обмежувалися переважно релігійними та економічними (Доманский, Фролов 1995, с. 79). Тож політичні й торговельно-економічні зв'язки колоній часто-густо не обмежувалися лише стосунками з метрополією, а, як у випадку з Ольвією та загалом містами Північно-Західного

Понту, найчастіше були спрямовані на сусідні поліси Іонії та інші розвинуті райони античного світу. Такі міждержавні стосунки мали суто практичний характер і були зумовлені, в першу чергу, нагальними потребами окремих полісів і взаємною користю від них.

На кінець VI — початок V ст. до н. е. припадають спроби двох найбільших полісів Північно-Західного Причорномор'я — Ольвії та Істрії — розширити зону свого економічного та політичного впливу, в першу чергу, на Нижнє Подністер'я, тобто створити своєрідну політичну та культурно-релігійну єдність (Брашинский 1970а; Русяєва 1979; Охотников 1990, с. 66; Рубан 2009), яка може співпадати з другим рівнем, за Ю.Г. Виноградовим: військово-політичної (συνναχία) та релігійної єдності (κοινά) (Виноградов 1995, с. 8). Одним із показників такої єдності можуть бути грошові емісії цих міст, розповсюджені на теренах Північно-Західного Понту (Охотников 1990, с. 66; Рубан 2009, рис. 1).

Стосовно Ольвії зазначимо, що кінець VI—V ст. до н. е. були часом кардинальних змін у державі та становлення її як демократичного поліса класичного типу. Цей процес характеризувався можливими внутрішніми соціальними та релігійними конфліктами (Русяєва 1986, с. 53, 56, 63), що, вірогідно, призвели до встановлення тимчасового тиранічного режиму десь близько середини V ст. (див.: Снытко 2011а, с. 138—140) і наступного повалення його на межі V—IV ст. до н. е. (Рубан 1985, с. 33—34; Виноградов 1989, с. 138)⁸. У цей час ольвіополіти скоротили до мінімуму свою сільськогосподарську територію — хору. Переселення до Ольвії мало плановий характер і було здійснене для активізації розвитку міста й кращої організації населення поліса (Крыжицкий, Отрешко 1986, с. 15; Крыжицкий и др. 1989, с. 95; Крыжицкий, Лейпунская 1997, с. 23—24; Буйских С. 2009, с. 230)⁹. Тимчасова втрата так зв. великої хори певним чином відбилася на розвитку зовнішньої торговельно-економічної діяльності. Скорочення обсягу рільництва обмежувало вивіз хліба. Дуже вірогідно, що в цей час ольвіополіти періодично й самі мали труд-

⁶ Афіньський вплив на Ольвію від середини V ст. до н. е. та надалі яскраво простежується в багатьох сферах — адміністративній, господарській, культурній та ін. З цього часу ольвіополіти переходять до сприйняття аттичних стандартів і аттичної архітектури (Буйских А. 1995). Саме в Ольвії, можливо вже в V ст. до н. е., з огляду на знайдені бази, з'являється іонійський ордер аттичного типу (Крыжицкий 1993, с. 73—74).

⁷ До першого рівня Ю.Г. Виноградов відносив етап, коли територіальні поліси включали не тільки центр (άστυ) і прилеглу сільськогосподарську територію (χώρα), а й низку чималих міст і фортив (Виноградов 1995, с. 8).

⁸ Соціально-політичні перебудови наприкінці VI—V ст. до н. е. характерні для основних великих полісів Західного та Північно-Західного Понту: Аполлонії, Істрії та, можливо, Тіри (Карышковский, Клейман 1985, с. 43—44).

⁹ Така само редукація сільських територій і концентрація населення в містах у цей час характерна для всього Північно-Західного Причорномор'я (Охотников 1990, с. 70).

нощі з постачанням хліба на власний внутрішній ринок. Твердження, що тимчасова редукція хори не вплинула на скорочення об'ємів сільськогосподарського виробництва за рахунок інтенсивнішого освоєння земельних угідь навколо міста (Отрешко 1986, с. 320), на наш погляд, недостатньо переконлива через кілька причин. По-перше, слід враховувати аналогічну ситуацію в державі часів видання декрету на честь громадянина Протогена Геросонтова, в якому чітко сповіщається саме про значні труднощі з забезпечення громадян хлібом і його дорожнечу (ІРЕ, I², № 32). Також, треба мати на увазі постійну зайнятість значної частини населення в житловому та суспільно-громадському будівництві, що, безумовно, відбилося на розвитку сільського господарства, навіть зважаючи на його сезонний характер. Окрім того, найвірогідніше, в нових умовах, за рахунок колишніх аграріїв були поповнені лави професійних ремісників, торговців та ін., тобто інтенсивно формувалася категорія населення, що була постійно задіяна в різних сферах суто міської інфраструктури. Додамо, що в період кризи часів видання декрету на честь Протогена, на відміну від ситуації другої половини V ст. до н. е., механізм міської інфраструктури був повністю сформований, тож не потребував значної кількості прибулого до міста сільського населення для участі в сфері міської економіки. Та все ж сільський контингент, що заповнив місто, не зміг налагодити рівноцінне докризовому періоду забезпечення хлібом за рахунок найближчих до міста земельних угідь і, вірогідно, сезонного використання деяких територій колишньої великої хори, про що красномовно свідчить текст декрету.

Тут слід нагадати й про деякі, згадані вище ольвійські епіграфічні документи цього часу (НО, 2; 3), особливо декрет на честь боспорського правителя Сатира. Евергесією Сатира, на наш погляд, необхідно розглядати не через призму гіпотетичних нюансів тогочасної політики (Виноградов, Крапивина 1995, с. 75–76), а, найперше, сприймати надані політію й ателію як щире подяку від ольвіополітів «добродійнику Сатиру» за систематичну підтримку держави в хлібопостачанні в тяжкі для неї часи, коли аграрна територія великої хори тимчасово не використовувалася (Снытко 2011а, с. 132, прим. 2; 2013). Перераховані ольвійські епіграфічні документи за будь-якого варіанта їх історичної інтерпретації засвідчують дієвість і ефективність міжнародних відносин між понтіїськими полісами в останній третині V ст. до н. е.

Стосовно Ольвії дуже сумнівною є гіпотеза Ю.Г. Виноградова щодо варварського протекторату над полісом у V ст. до н. е. (Виноградов 1983, с. 400; 1989, с. 90 сл.; 1995, с. 15–16; Виноградов, Доманский, Марченко 1990, с. 94–95), а заразом і ідея виникнення на ґрунті Ольвії локальної єдності другого рівня, що, як варіант, могла характеризуватися союзом варварських правителів з грецьким полісом (Виноградов 1995, с. 8, 16, 45). Ідея скіфського протекторату над містом документально й археологічно не підтверджена, і всі докази на її користь суто опосередковані (Крижицький 2001; Охотников 2008, с. 127) і не відповідають основним тенденціям історичного розвитку Ольвійської держави (Крыжицкий, Отрешко 1986, с. 14; Буйских С. 1986, с. 21; 2009, с. 230; Буйских, Отрешко 2009, с. 139; Снытко 2011а, с. 128–135).

Отже, не відкидаючи фактор наслідків політичних катаклізмів в Егейсько-Середземноморському басейні в V ст. до н. е., необхідно визнати, що реального підґрунтя процес складання власне Причорноморського економічного ринку міг набути сповна лише в V ст. до н. е. в умовах стабільного розвитку, незважаючи на внутрішні соціально-політичні перебудови понтіїських полісів, які перманентно набирали силу й авторитет в Ойкумені¹⁰, та навіть появу в 480 р. до н. е. великого полісного об'єднання — Боспорського царства¹¹, в яких, окрім загального для всіх хліборобства, були розвинуті свої регіональні видобувні, ремісничі та сільськогосподарські галузі, продукти яких мали попит на теренах понтіїського ринку. Слід також додати, що саме в цей час у більшості грецьких колоніальних міст уже були добре налагоджені політичні, культурні¹²

¹⁰ Такої думки дотримується С.Б. Охотников, який вважає, що остаточне формування економічних зв'язків між містами власне Північно-Західного Причорномор'я відбулося наприкінці VI — на початку V ст. до н. е. (Охотников 1990, с. 52).

¹¹ Зі створенням Боспорського царства Ю.Г. Виноградов пов'язує появу на Понті об'єднань третього рівня — надполісних (*ἀρχαί*), що виникли на ґрунті союзу полісів з наступною анексією варварських територій (Виноградов 1995, с. 8).

¹² Стосовно Ольвії ми дотримуємося позиції С.Д. Крижицького, який, на підставі аналізу взаємодії двох світів, дійшов висновку, що особливості життєдіяльності міста були зумовлені специфікою його еволюції в умовах віддаленості від основного ареалу скупчення античних держав. Ці особливості найбільше відобразилися на ниві культури. Вони здебільшого стали продуктом власної еволюції античних традицій, а не наслідком варварського впливу (Крыжицкий 1994).

й торговельно-економічні стосунки з місцевими варварськими племенами, що, незважаючи на окремі негативні епізоди та навіть локальні війни, набули системності й стабільності¹³. Не можна також ігнорувати й суттєвий вплив на цей процес деяких суб'єктивних чинників, а саме активність Афін, які своїми майже тотальними втручаннями в різноманітні воєнні та політичні конфлікти на ґрунті соціальних негараздів, нерідко ними й спровокованими, «нав'язуванням» ідеї демократії, дією економічною політикою на Понті до і в ході Пелопоннеської війни певним чином консолідували місцеві поліси¹⁴. Причорноморські міста опинилися в майже аналогічних умовах, за яких вільно-невільно, але ззовні, з боку Афін, диктувалися «правила гри» та формувався «генеральний» напрям стосовно їх зовнішньоекономічної діяльності на ринках Греції. За таких обставин альтернативна внутрішньопонтійська торгівля послідовно набирала додаткових обертів та особливо зміцніла вже в IV ст. до н. е.

В умовах військово-політичних колізій в Малій Азії V—IV ст. до н. е. значно скоротились економічні та, можливо, політичні й культурні стосунки міст Іонії, крім Хіосу, з причорноморськими колоніями, які в цей час були більше орієнтовані на афінський ринок. Стосовно Ольвії можна навести документ, що опосередковано свідчить про дещо нестабільні її зв'язки навіть зі своїм «материнським» містом Мілетом у першій половині IV ст. до н. е. Це добре відома, знайдена 1903 р. в вимостці мілетського Дельфініона лапідарна пам'ятка про ісополітію Мілета та Ольвії (Milet., 1. 3, № 136 = Syll.³ 286; Граков 1939, с. 264—265).

¹³ Спірні питання про характер, баланс і динаміку цих відносин у вказаний період — окрема тема, що виходить за межі цієї статті.

¹⁴ Ю.Г. Виноградов охарактеризував активну політику Афін як першу спробу організації об'єднання четвертого рівня — всепонтійського в межах Афінського морського союзу. Створення Понтійського округу в Архе з не менше ніж 44 полісів, з яких за різними джерелами фігурують Гераклея, Синопа, Аміс, Німфей, Ольвія та Аполлонія, мало б кардинальні наслідки для розвитку чорноморських міст і стимулювало б тенденцію до їх політичного, економічного та культурного єднання (Виноградов 1995, с. 17—18). Але не менш спірним є питання користі від створення такої надструктури під контролем Афін для кожного з понтійських полісів і для причорноморського району загалом у контексті нестабільної політичної та економічної ситуації, що склалась у Середземномор'ї та Егеїді в другій половині V ст. до н. е., та афінського політичного й економічного диктату.

Нині цей документ датують 329/8 р. до н. е. або трохи пізніше (Виноградов 1983, с. 390). Та все ж багато дослідників, починаючи з С.О. Жебельова (Жебелев 1955, с. 39), небезпідставно вважають, що ісополітія між Мілетом та Ольвією існувала з архаїчного періоду та навіть з моменту заснування колонії. За А.Дж. Грейсом, така угода, вірогідно, була складена до 494 р. до н. е. — до розгрому Мілета персами (Graham 1964, р. 105 ff., 117). Це підтримував, особливо в контексті встановлення угоди в площині релігії та економіки, Ю.Г. Виноградов. Розвиваючи цю ідею, він опирався на інші документи, навів історичні паралелі стосовно існування в Ольвії та Мілеті однакових культів, релігійно-політичних інституцій тощо (Виноградов 1979, с. 48—49; 1983, с. 390 сл.; 1989, с. 69 сл.). На існування ісополітії, яка, на думку Ю.Г. Виноградова, можливо, втратила силу десь у IV ст. до н. е., опосередковано вказує й сам факт відсутності мілетян у реєстрі ольвійських проксенів (Виноградов 1989, с. 170, прим. 114). Щодо самого документа виникає запитання — навіщо його було повторно публікувати вже в елліністичний час? На думку С.О. Жебельова, Мілет, вийшовши з-під влади персів і ставши за часів Александра Македонського автономним і демократичним, вирішив уладнати стосунки зі своєю давньою колонією, яка відбила в 331—330 рр. до н. е. напад Зопіріона та під час облоги міста надала права громадянства іноземцям, відпустила рабів на волю та анулювала боргові зобов'язання. За таких змін у громадянському складі Ольвії мілетянам було вкрай необхідно нагадати про свої права (див.: Граков 1939, с. 265; Жебелев 1955, с. 47). Підсиленням позицій демократії та демократичними змінами в обох містах пояснюють повторний договір про ісополітію і П.Й. Каришковський та Ю.Г. Виноградов (Каришковський 1956, с. 169 наст.; Виноградов 1989, с. 168—170). Але, не виключаючи теоретичну необхідність перезаключення державних договорів в умовах демократичних перетворень і скасування віджилих законів і зобов'язань, відзначимо, що сам факт повторного проголошення угоди, яке, безперечно, було погоджене з ольвіюполітитами, найвірогідніше, в першу чергу свідчить про певну нестабільність і нерегулярність політико-економічних і культурних відносин між обома спорідненими полісами в буремні часи до перевидання документа та взаємне прагнення в налагодженні таких стосунків у майбутньому. Треба враховувати й морально-духовний бік церемонії нового проголошення

угоди про ісополітію через понад півтора сторіччя по тому, лапідарне свідчення якого, найвірогідніше, в присутності ольвійських феорів, з урочистостями та офіруваннями було встановлене саме в Дельфініоні як символ єдності та своєрідний заповіт для нащадків.

У підсумку можна констатувати.

1. Найтісніші торговельно-економічні зв'язки Ольвії та загалом античних полісів Північно-Західного Причорномор'я з містами Іонії припадали на VI — першу половину V ст. до н. е. У другій половині V ст. до н. е. систематичне надходження товарів з Іонії, за винятком Хіосу, припинилося та мало періодичний характер. Такий стан справ можна пояснити низкою обставин, серед яких основними є: а) вірогідна природна переорієнтація причорноморських міст на афінський ринок і загалом тісніші політичні, економічні та культурні стосунки з «першим містом Еллади» після його славетних перемог над персами; б) активна політика Афін стосовно понтійських полісів перед початком Пелопоннеської війни для забезпечення власних тилів і політичного та економічного контролю над Понтом; в) політичні негараз-

ди в Егейсько-Середземноморському басейні до і в період Пелопоннеської війни, наслідком яких став занепад економіки більшості іонійських центрів, продукція яких, у першу чергу, була спрямована на військові потреби основних сил, задіяних у конфлікті.

2. Тенденція до формування власне причорноморського ринку існувала від початку колонізаційного руху, але його виникнення стримувалося низкою чинників, пов'язаних, передовсім, з початковою економічною та політичною стадією розвитку колоніальних полісів. Перші спроби тісніших контактів і створення військово-політичних і релігійних союзів між понтійськими містами припадають на кінець VI — початок V ст. до н. е.

3. В умовах військових подій у Греції в другій половині V ст. до н. е. політичні та економічні стосунки між причорноморськими містами природно активізувалися. На тлі економічної кризи в містах Іонії та безперечного контролю Афін за Егейсько-Середземноморською торгівлею активно формується альтернативний понтійський ринок, розквіт якого припав на IV ст. до н. е.

Бандуровський О.В. Античні амфори з курганів скіфського періоду Лівобережної лісостепової України // *Археологія*. — 2011. — № 1. — С. 68—79.

Брашинский И.Б. Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н. э. — М., 1963.

Брашинский И.Б. Значение Черноморских проливов в развитии экономических связей Причерноморья в VI—IV вв. до н. э. // *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*. — Budapest, 1970. — S. 233—237.

Брашинский И.Б. Опыт экономико-географического районирования античного Причерноморья // *ВДИ*. — 1970а. — № 2. — С. 129—137.

Брашинский И.Б. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону. — Л., 1980.

Брашинский И.Б. К проблеме локализации группы амфор с так называемыми стаканообразными ножками // *КСИА*. — 1983. — 174. — С. 8—10.

Буйских А.В. Архитектурные ордера в Ольвии и Херсонесе // *Античные полисы и местное население Причерноморья*. Мат-лы Междунар. науч. конф. «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура». — Севастополь, 1995. — С. 56—61.

Буйских С.Б. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития Ольвийской хоры (VI—II вв. до н. э.) // *Ольвия и ее округа*. — К., 1986. — С. 17—28.

Буйских С.Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // *ССПК*. — 2009. — XV. — С. 225—247.

Буйских С.Б., Отрешко В.М. Основные этапы развития сельской округи Ольвии доримского времени // *Ольвийские древности*. — К., 2009. — С. 136—144.

Виноградов Ю.Г. Милет и Ольвия. Проблема взаимоотношений метрополии и колонии на раннем этапе // *Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья*. Мат-лы I Всесоюз. симпозиума по древней истории Причерноморья. — Тбилиси, 1979. — С. 47—52.

Виноградов Ю.Г. Синопа и Ольвия в V в. до н. э. // *ВДИ*. — 1981. — № 2. — С. 65—90.

Виноградов Ю.Г. Полис в Северном Причерноморье // *Античная Греция*. — М., 1983. — Т. 1. — С. 366—420.

Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. (историко-эпиграфическое исследование). — М., 1989.

Виноградов Ю.Г. Понт Евксинский как политическое, экономическое и культурное единство и эпиграфика // *Античные полисы и местное население Причерноморья*. Мат-лы Междунар. науч. конф. «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура». — Севастополь, 1995. — С. 5—55.

- Виноградов Ю.Г., Доманский Я.В., Марченко К.К.* Сопоставительный анализ письменных и археологических источников по проблеме ранней истории Северо-Западного Причерноморья // Причерноморье в VII—V вв. до н. э. Письменные источники и археология. Мат-лы V Междунар. симпозиума по древней истории Причерноморья. — Тбилиси, 1990. — С. 75—98.
- Виноградов Ю.Г., Крапивина В.В.* Ольвия и Боспор в раннем IV в. до н. э. // Античные полисы и местное население Причерноморья. Мат-лы Междунар. науч. конф. «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в до-римскую эпоху. Экономика, политика, культура». — Севастополь, 1995. — С. 69—78.
- Гаврилюк Н.А.* История экономики Степной Скифии VI—III вв. до н. э. — Харьков, 1999.
- Гаврилюк Н.А.* Степная Скифия VI—V вв. до н. э. (эколого-экономический аспект). Автореф. дисс. ... докт. истор. наук. — СПб., 2000.
- Граков Б.Н.* Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. — 1939. — № 3. — С. 231—317.
- Дебидур М.* Эмблемы и их варианты на фасосских клеймах «позднего» типа // Греческие амфоры. — Саратов, 1992. — С. 111—137.
- Доманский Я.В., Фролов Э.Д.* Основные этапы развития межполисных отношений в Причерноморье в до-римскую эпоху (VIII—I вв. до н. э.) // Античные полисы и местное население Причерноморья. Мат-лы Междунар. науч. конф. «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в до-римскую эпоху. Экономика, политика, культура». — Севастополь, 1995. — С. 78—99.
- Жебелев С.А.* Северное Причерноморье. — М.; Л., 1955.
- Задников С.А.* Античная керамика третьей четверти VII в. до н. э. из раскопок на Бельском городище // Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время. — Ростов-на-Дону, 2009. — С. 15—21.
- Задников С.А., Гавриш П.Я.* Антична керамика в матеріалах зольника 7 західного укріплення Більського городища // Археологія. — 2011. — № 3. — С. 101—109.
- Зеест И.Б.* Керамическая тара Боспора. — М., 1960 (МИА. — 83).
- Каришковский П.И.* З історії Ольвії в IV ст. до н. е. // Праці Одеського держ. ун-ту. — 1956. — Т. 146. — Вип. 5. — С. 167—174.
- Карышковский П.О., Клейман И.Б.* Древний город Тира. Историко-археологический очерк. — К., 1985.
- Кац В.И., Тункина И.В.* Зарождение керамической эпиграфики в России // АМА. — 1990. — 7. — С. 111—122.
- Козуб Ю.И.* Аттическая керамика // Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время. — К., 1987. — С. 57—71.
- Кондратьев М.В.* Архэ и афинская демократия // Античная Греция. — М., 1983. — Т. 1. — С. 327—365.
- Корпусова В.Н.* Восточногреческая расписная керамика // Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время. — К., 1987. — С. 35—53.
- Крыжицкий С.Д.* Архитектура античных государств Северного Причерноморья. — К., 1993.
- Крыжицкий С.Д.* Ольвия и варвары (проблемы влияний) // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. Тез. докл. VII Междунар. конф. — Ростов-на-Дону, 1994. — С. 18—19.
- Крыжицкий С.Д.* Ольвія і скіфи у V ст. до н. е. До питання про скіфський «протекторат» // Археологія. — 2001. — № 2. — С. 21—35.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская округа Ольвии. — К., 1989.
- Крыжицкий С.Д., Лейтунская Н.А.* Ольвия. Раскопки, история, культура. — Николаев, 1997.
- Крыжицкий С.Д., Отрешко В.М.* К проблеме формирования Ольвийского полиса // Ольвия и ее округа. — К., 1986. — С. 3—17.
- Лейтунская Н.А.* Керамическая тара из Ольвии (из опыта изучения амфор VI—IV вв. до н. э.). — К., 1981.
- Лейтунская Н.А.* Керамика из затопленной части Ольвии // Античная культура Северного Причерноморья. — К., 1984. — С. 65—88.
- Лейтунская Н.А.* Амфоры // Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время. — К., 1987. — С. 87—102.
- Липавский С.А., Снытко И.А.* Материалы по археологии Ольвии и ее округа. — К., 1990 (Препринт).
- Лордкипанидзе О.Д.* Новые материалы к истории связей Афин с Колхидой // ХКААМ. — М., 1976. — С. 143—150.
- Мелюкова А.И.* Народы Северного Причерноморья накануне и в период греческой колонизации // Местные этно-политические объединения Причерноморья в VI—IV вв. до н. э. Мат-лы IV Всесоюз. симпозиума по древней истории Причерноморья. — Тбилиси, 1988. — С. 8—27.
- Монахов С.Ю.* Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII—II веков до н. э. — Саратов, 1999.
- Онайко Н.А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. — М., 1966 (САИ. — Вып. Д1-27).
- Отрешко В.М.* Хора Ольвии // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 2. — С. 317—328.

- Отрешко В.М.* Про основи економіки Березанського поселення // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 112—122.
- Охотников С.Б.* Из истории торговых связей архаических поселений Нижнего Поднестровья // Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья. — К., 1981. — С. 42—51.
- Охотников С.Б.* Нижнее Поднестровье в VI—V вв. до н. э. — К., 1990.
- Охотников С.Б.* Античные поселения Нижнего Поднестровья (VI в. до н. э. — III в. н. э.) // ПОНТИКА—2006. — Кракów, 2008. — С. 122—133.
- Рубан В.В.* О датировке Ягорлыцкого поселения // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. — К., 1980. — С. 104—114.
- Рубан В.В.* Археологический комплекс из поселения Чертоватое II на Бугском лимане // Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья. — К., 1981. — С. 63—73.
- Рубан В.В.* Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV—III вв. до н. э. // ВДИ. — 1985. — № 1. — С. 26—46.
- Рубан В.В.* Опыт классификации так называемых милетских амфор из Нижнего Побужья // СА. — 1991. — № 2. — С. 182—195.
- Рубан В.В.* Заметки о расселении ионийских греков в Причерноморье // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 147—150.
- Русяева А.С.* Деякі риси культурно-історичного розвитку Північно-Західного Причорномор'я в VII—V ст. до н. е. // Археологія. — 1979. — 30. — С. 3—17.
- Русяева А.С.* Милет—Дидимы—Борисфен—Ольвия. Проблемы колонизации Нижнего Побужья // ВДИ. — 1986. — № 2. — С. 25—64.
- Снитко І.О.* Підкурганні поховання некрополів хори Ольвії VI—V ст. до н. е. // Археологія. — 2011. — № 1. — С. 11—22.
- Снытко И.А.* Ольвийская тиранья, «скифский протекторат» и некоторые вопросы социально-политической и экономической истории Ольвийского полиса позднеархаического и раннеклассического времени // МАСП. — 2011а. — 12. — С. 125—149.
- Снытко И.А.* Еще раз об ольвийской надписи в честь Спартокидов // ДП. — 2013. — X. — С. 566—570.
- Шелов Д.Б.* Западное и Северное Причерноморье в античную эпоху // Античное общество. — М., 1967. — С. 219—224.
- Шишова И.А.* Раннее законодательство и становление рабства в античной Греции. — Л., 1991.
- Щеглов А.Н.* Северопонтийская торговля хлебом во второй половине VII—V вв. до н. э.: письменные источники и археология // Причерноморье в VII—V вв. до н. э. Письменные источники и археология. Мат-лы V Международ. симпозиума по древней истории Причерноморья. — Тбилиси, 1990. — С. 99—121.
- Яйленко В.П.* Архаическая Греция // Античная Греция. — М., 1983. — Т. 1. — С. 128—193.
- Dupont P.* Amphores commerciales archaïques de la Grece de l'Est // PDP. — Fasc. 554/557. — Napoly, 1982. — P. 193—209.
- Ebert M.* Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd. Rusland) // PZ. — 1913. — V.
- Graham A.J.* Colony and Mather City of Ancient Greece. — Manchester, 1964.

Надійшла 03.10.2013

И.А. Снытко

ХАРАКТЕР И ДИНАМИКА ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ ОЛЬВИИ С ГОРОДАМИ ИОНИИ В VI—V вв. до н. э. И НАЧАЛО ФОРМИРОВАНИЯ ВНУТРИПОНТИЙСКОГО РЫНКА

На базе исторических исследований, археологических материалов, нарративных источников и эпиграфических документов рассмотрены некоторые аспекты, касающиеся экономических связей Ольвии и других понтийских центров с городами Ионии в VI—V вв. до н. э.

Особое внимание уделено амфорной таре — наиболее массовому и информативному источнику для определения экономических связей с греческим миром. Опираясь на специальные исследования амфорного материала, можно констатировать, что в VI—V вв. до н. э. основными экономическими партнерами ольвиополитов в Ионии были Хиос, Самос, Лесбос и Клазомены. Несомненно, поддерживались тесные политические, экономические и культурные связи с метрополией — Милетом, хотя локализация отдельной группы амфор так наз. протофасосского типа с этим центром пока не имеет веских подтверждений.

Со второй половины V в. до н. э. интенсивные связи Ольвии и многих других полисов Северо-Западного Причерноморья с центрами Ионии, за исключением Хиоса, приостановились и имели нерегулярный характер. Это связано, с одной стороны, с идеологической, экономической и культурной экспансионистской политикой Афин по отношению к причерноморским центрам, а, с другой, — с политической и экономической переориентацией самих понтийских колоний на «первый город Эллады», особенно после славных побед афинян над персами и их

возросшим авторитетом в греческом мире. Афинское влияние на Ольвию прослеживается со второй половины V в. до н. э. и далее в различных сферах — административной, хозяйственной и культурной. Это позволяет предположить, что после 437 г. до н. э. — Понтийской экспедиции Перикла и Ламаха — Ольвия, как и некоторые другие причерноморские города, вошла в Афинский морской союз, хотя прямых свидетельств этому пока не обнаружено.

На сокращение связей с городами Ионии весомый отпечаток наложила и Пелопоннесская война между Афинами и Спартой 431—404 г. до н. э., когда торговое мореплавание в Эгейде стало крайне опасным, да и сами ионийские центры были активно вовлечены в военные действия, что не могло не отразиться на их экономике. В то же время, наряду с торговыми отношениями с Афинами и их отдельными союзниками, такими, как Хиос и Фасос, активно формируется и внутривосточный рынок, а также набирают силу политические и культурные связи между причерноморскими полисами, что имеет документальные подтверждения. Тесные политические, экономические и культурные связи между восточными центрами, начало которым было положено еще в конце VI в. до н. э., постепенно укрепляются в V в. до н. э.

Период наибольшего расцвета внутривосточной торговли приходится уже на IV в. до н. э. Одной из основных причин, ускорившей эти события, несомненно, стала Пелопоннесская война, которая наряду с уже имевшейся тенденцией к укреплению внутривосточных связей активизировала процесс формирования восточного рынка как альтернативного.

I.O. Snytko

NATURE AND DYNAMICS OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN OLBIA AND IONIAN CITIES IN THE 6th AND THE 5th c. BC AND THE BEGINNING OF INTRA-PONTIC MARKET DEVELOPMENT

Based on the historical research, archaeological materials, narrative sources, and epigraphic documents, certain aspects concerning economic relations of Olbia and other Pontic centres with Ionian cities in the 6th and the 5th c. BC are discussed.

Special attention is paid to amphorae, the most numerous and informative source for determination of economic relations with the Greek world. Guided by special research of amphorae material it can be stated that Chios, Samos, Lesbos, and Klazomenai were the main economic partners of Olbia in Ionia in the 6th and the 5th c. BC. Undoubtedly, close political, economical, and cultural relations were maintained with the metropolis, Miletus, though correlation of a separate group of amphorae of so-called «proto-Thasos» type with this centre has no reliable grounds yet.

Since the second half of the 5th c. BC, intensive relations of Olbia and many other poleis in the north-western coast of the Black Sea with Ionian centres, except for Chios, interrupted and became irregular. This fact was caused by ideological, economic, and cultural expansionistic politics of Athens towards the Black Sea centres, on the one hand, and by political and economic reorientation of the very Pontic colonies towards the «first Helladic city» on the other, especially after the glorious victories of the Athenians over the Persians and after their growing authority in the Greek world. Athenian influence upon Olbia is traced since the second half of the 5th c. BC and further in various spheres: administrative, economic, and cultural. This fact allows the author to presume that after 437 BC, the Pontic Expedition by Pericles and Lamachus, Olbia, as well as some other Pontic cities, joined the Delian League, although no direct evidence for this has been found yet.

Reduction of relations with Ionian cities was significantly influenced by the Peloponnesian War between Athens and Sparta in 431—404 BC when trading navigation in the Aegean Sea was deeply dangerous; and the Ionian centres themselves were involved in military operations which could not but negatively reflect in their economics. At the same time, along with trading relations with Athens and their certain allies, such as Chios and Thasos, the intra-Pontic market was developing, as well as political and cultural relations between Pontic poleis were growing stronger which is documentally testified. Close political, economic, and cultural relations between Pontic centres which started back in the 6th c. BC gradually strengthened in the 5th c. BC.

The period of the fullest flower falls already on the 4th c. BC. One of the main reasons having precipitated these events undoubtedly was the Peloponnesian War which, together with already existing tendency towards the strengthening of intra-Pontic relations, had invoked the process of development the Pontic market as an alternative.